

**MALAZGİRT SAVAŞI SONRASI SELÇUKLULAR VE BİZANS
ARASINDA ÜÇ ERMENİ FİĞÜR: PHİLARATOS
BRACHAMİOS, GABRİEL (KHORİL) VE THEODORE HETUM
(TOROS)**

**THREE ARMENIAN FIGURES BETWEEN THE SELJUKS AND
BYZANTIUM AFTER THE BATTLE OF MANZIKERT:
PHILARATOS BRACHAMIOS, GABRIEL (KHORIL) AND
THEODORE HETOUM (TOROS)**

Ali MIYNAT*

Öz

Gerek Malazgirt Zaferi'nden (1071) önceki Türk akınları, gerekse Malazgirt'teki ağır yenilginin ardından, Bizans İmparatorluğu doğu sınırlarında kontrolü kaybetmeye başlamıştı. Bunun bir sonucu olarak Anadolu'nun doğusunda yerel düzeyde idarecilik yapan yöneticiler, bölgenin halen en önemli güçlerinden biri olan Bizans İmparatorluğu ve bölgeyi yeni fetih sahası olarak belirleyen Selçuklular arasında kalacaktır. Bir taraftan bu iki güç arasında şiddetli bir hâkimiyet mücadelesi yaşanırken, diğer taraftan söz konusu coğrafyada yerel valiler ve yöneticiler sahip oldukları toprakları kaybetmemek, otoritelerini devam ettirmek için bu iki güç arasında bir "denge siyaseti" izlemeye çalışmışlardır. XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gözlemlenen Ermeni asıllı valilerin bu siyaseti devrin kaynaklarında kendisini göstermektedir. Bizans bölgedeki tahakkümlerini devam ettirmeye çalışırken, Selçuklu Türkleri de bölgede etkin, yayılmacı bir siyaset

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta/Türkiye, alimiyinat@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9000-6550>

izleyerek bu kişileri kendilerine tabi kılmayı başarmıştır. Bu dönemde, topraklarını elinde tutmak isteyen bazı yerel Ermeni idareciler İslam'a ihtida ederken, bazıları ise İslâm devlet yönetimine ait emir unvanını kullanmıştır. Bu kişilerden özellikle üçü, Philaretos Brachamios, Theodore Hetum (Toros) ve Gabriel (Khoril) bölgenin siyasetinde etkin rol almışlardır. Philaretos, Selçuklu sultanı Melikşah'ın huzuruna çıkıp Müslüman olduğunu bildirirken, Theodore ve Gabriel bastırdukları kurşun mühürlerinde emir unvanını kullanmışlardır. Bu çalışma gerek devrin yazılı kaynakları, gerekse mühürler ışığında yaşanan bu süreci değerlendirmeyi amaçlanmaktadır.

•
Anahtar Kelimeler

Seçuklular, Bizans, Philaretos Brachamios, Theodore, Toros, Gabriel, Khoril

•
Abstract

After both the Turkish raids before the Manzikert Victory (1071) and the heavy defeat in Manzikert (Malazgirt), the Byzantine Empire started to lose control in the eastern borders. As a result of this, the rulers who run local administration in the east of Anatolia were caught in the middle between the Byzantine Empire, which was still one of the most important powers of the region, and the Seljuks who determined the region as the new conquest area. On the one hand, while there was a severe struggle between these two powers, on the other hand, the local governors and administrators tried to follow a "balance policy" between these two powers in order not to lose their lands and resume their authority. This policy of the governors of Armenian origin, observed since the last quarter of the 11th century, shows itself in the sources of the period. While the Byzantine Empire was trying to continue its domination in the region, the Seljuk Turks also managed to subordinate these people by following an effective and expansionist policy in the region. During this period, some local Armenian rulers who wanted to keep their lands converted to Islam, while some used the title amir of Islamic state administration. Particularly three of these people, Philaretos Brachamios, Theodore Hetum (Toros) and Gabriel (Khoril) played an active role in the politics of the region. On the one hand, Philaretos appeared before the Seljuk sultan Malikshah and declared that he was a Muslim, on the other hand, Theodore and Gabriel used the title of order in their lead seals. This study aims to investigate this process in the light of contemporary written sources and seals.

•
Keywords

Seljuks, Byzantium, Philaretos Brachamios, Theodore, Toros, Gabriel, Khoril

Malazgirt Zaferi'nin ardından Selçuklu Türkleri Anadolu'da akın akın fetihler gerçekleştirirken, Güneydoğu Anadolu'da Philaretos Brachamios, Gabriel (Khoril) ve Theodore Hetum (Toros) gibi Bizanslı resmî memurlar, Selçuklu sultanlarına boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu devirde, Maraş'ın (Germanikeia) Şirbaz köyünde doğmuş Ermeni asıllı Philaretos Brachamios,¹ bölgedeki en önemli ve etkin figür olarak karşımıza çıkar. Fransız Bizans tarihçisi Jean-Claude Cheynet tarafından 1050-1060 yılları arasına tarihlenen kurşun mührü Philaretos'un XII. yüzyılın ortalarında Bizans İmparatorluğu'nda askerî birlik komutanlarına (bin kişilik piyade grupları) verilen *taxiarch* rütbesine sahip olduğunu göstermektedir.² (Şekil 1) Muhtemelen bu, Bizans sarayının tevcih ettiği ilk önemli makamdır.

Ön yüz: Dört satır halinde: Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῶ δ(ούλῳ) Φιλαρέτ(ω)

Arka yüz: Dört satır halinde: κε ταξηάρχῃ τῷ Βραχαμ(ίῳ)

Κύριε βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Φιλαρέτῳ [. . .] κε ταξηάρχῃ τῷ Βραχαμίῳ.
(Efendi, kölen Philaretos Brachamios'a yardım et, ... ve taxiarch)

Şekil 1 Philaretos Brachamios'un 1050-60'lı Yıllara Tarihlenen Kurşun Mührü, Dumbarton Oaks Mühür Koleksiyonu, DO 58.106.5670, BZS.1958.106.5670. :

¹ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, II, (TTK'nda Basılmamış Nüsha), Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1944, s. 30; Süryani Mikhail, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, ed. ve Fransızca trc. J-P. Chabot, vol. III, Ernest Leroux, Paris 1905, s. 173.

² Jean-Claude Cheynet, "Les Brachamioi", *Études Prosopographiques*, ed. J. C. Cheynet and J. F. Vannier, Publications de la Sorbonne, Paris 1986, s. 392.

<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5670/view>

(Erişim: 10.05.2020)

Philaretos Brachamios'un Bizans İmparatorluğu'nun doğu ordularında görev yaptığı bu yıllar Selçuklu Türkleri ve beraberindeki Oğuz Türkmen gruplarının Bizans'ın doğu sınırlarını yoğun bir şekilde tehdit ettiği zamana denk gelmektedir. Bu Türk birlikleri 1048 yılında Erzurum'u, 1057 yılında Malatya, 1059'da Sivas'ı ele geçirmiştir. Selçuklu Sultanı Alparslan ise 1064 senesinde Bizans sarayına tabiiyetini sürdüren Gürcü krallarının topraklarına girecek, ardından Ani ve Kars şehirlerini ele geçirecektir. Ardından bu seferler Anadolu'nun geneline yayılmış, 1067'de Kayseri, Niksar ve Konya, 1068 yılında Amorium (bugün Emirdağ) ve Honas da (Sandıklı yakınlarında bir kale) Türklerin eline geçmiştir.³ Yaşanan bu gelişmeler neticesinde, Bizans imparatoru IV. Romanos Diogenes (1068-1071) Malazgirt Savaşı öncesinde, topraklarını tehdit eden bu Türk akınlarını önlemek için Anadolu'da görevlendirdiği ordularından birinin başına kumandan olarak Philaretos'u atamıştır.⁴ Hatta bu süreçte, imparator Ermeni asıllı memurunu terfi ettirerek, ona ordu komutanlarına verilen üst düzey onursal unvanlardan biri olan *domestikos* unvanını vermiş ve onu Urfa yakınlarında bulunan Romanopolis'e *satrap* (eyalet valisi) olarak tayin etmiştir.⁵ Bilindiği üzere, imparatorun bel bağladığı Philaretos'un Türkleri bölgeden uzaklaştırma gayretleri sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine, Romanos Diogenes bizzat kendisinin kumanda ettiği büyük bir ordu toplayarak doğu sınırlarına doğru harekete geçmiş, ancak Malazgirt'te büyük bir yenilgiyle yüz yüze kalmıştır.

Philaretos ise, Malazgirt Savaşı'nda bozguna uğramış Romanos Diogenes'in devrilmesinden sonra tahta çıkan VII. Mikhail'e (1071-1078) karşı gelip, Maraş ve

³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, İstanbul 2002, s. 20.

⁴ Michael Attaleiates, *The History*, İngilizce trc.. Anthony Kaldellis, Dimitris Krallis, Dumbarton Oaks medieval Library, Cambridge (Massachusetts)-London, 2012, s. 241; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara 1988, s. 49.

⁵ Anna Komnena, *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, Türkçe trc. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 194; Alexander D. Beihammer, "Defection across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relation", *the Speculum* 86, 2011, s. 616. Philaretos Brachamios'un generalliği ve Bizans İmparatorluğu'na isyan süreci hakkında ayrıca bkz. C. J. Yarnley, "Philaretos: Armenian Bandit or Byzantine General?" *Revue des études arméniennes* 9 (1972), s. 331-353; Seibt, Werner, "Philaretos Brachamios-General, Rebell, Vassal?", *Captain and Scholar, Papers in Memory of Demetrios I. Polemis*, ed. E. Chrysos and E. Zachariadou, Kaireios Bibliothek, Andros 2009, s. 267-280.

çevresini zapt ederek, burada 1074 yılında kısa ömürlü bir prenslik (lordluk) kuracaktır.⁶ Devrin bölgesel Hıristiyan kaynaklarına göre Philaretos, Maraş bölgesine gelerek burada yaklaşık 50 kişiden oluşan bir Ermeni çetesiyle örgütlenme yoluna gitmiştir. XII. yüzyılda yaşamış, bölge hakkında eşsiz bilgiler sunan bir eser kaleme almış olan Süryani Mikhail (ö. 1199) tarafından güçlü, kurnaz ve cesur bir Ermeni olarak tanıtilen Philaretos, örgütlediği Ermenilerin başında Kilikya'ya girerek, burada bir kale ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Üst edindikleri bu kaleden hareketle, Kilikya çevresinde bulunan Maraş, Keysun, Ra'ban, Anazarba ve Elbistan gibi birçok yeri ele geçirmeyi başarmıştır.⁷ Aslında Philaretos, Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki kontrolünü büyük ölçüde kaybettiğini görmüş, bu durumu kendi lehine çevirmeyi amaçlamıştır. Bunu yaparken de Selçuklu tehdidine karşı, Bizans'la iş birliği yapmaktan da geri durmamıştır.

1077'de Urfa'yı Bizans İmparatorluğu'nun valisi olarak yöneten Leon'un elinden alan ve Malatya hâkimi Gabriel'i de kendisine tabi kılan Philaretos, 1078 yılında kral olarak tanınmak için Bizans'ın yeni imparatoru Nikephoros Botanaeiates'in (1078-1081) vasalı olmayı kabul eder. Hatta kendisine imparatorluk tarafından Orta Çağ Doğu Roma'sında devletin kişilere verdiği üç büyük unvandan biri olan *küropalates* unvanı verilir.⁸ Bu unvanını bu tarihten itibaren bastırıldığı kurşun mühürlerinde görmek mümkündür. (Şekil 2) *Küropalates* unvanı, önceleri imparatorluk muhafız komutanlarına ait iken, VII.

⁶ Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi I*, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 331; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, , Ankara 2007, s. 38; Tunay Karakök, "Malazgirt Sonrası Maraş'ta Bir Ermeni Asıllı Bizans Ordu Komutanı, Philaretos Brachamios", *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu (17-19 Kasım 2016-Kahramanmaraş) Bildiri Kitabı*, Kahramanmaraş 2017, s. 147.

⁷ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 32; Süryani Mikhail, *Chronique*, s. 173; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 331; Ersan, a.g.e., s. 38.

⁸ Ersan, a.g.e., 37. Bu en yüksek üç şeref unvanı, *kaesar*, *nobilissimos* ve *küropalates*'tir. Philaretos Brachamios, *küropalates* unvanını almadan önce yüksek dereceli bir Bizans şeref unvanı olan *magistros* unvanını da kullanmıştır. İlk zamanlarda bu unvan imparatorun danışmanlığını yapan şahıslara verilirken, IX. yüzyılda belli bir makama tekabül etmeyen kişilere verilir olmuştur. Aynı yüzyılda protokolde beşinci sırada yer alırken, sonraki yüzyıllarda değeri düşmeye başlamış, XII. yüzyıldan sonra da tedavülde kalmıştır. Bkz. J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of Kletorologion of Philotheos*, London 1911, s. 32-33, 46; Nicolas Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Centre national de la recherche scientifique, Paris 1972, s. 294.

yüzyıldan sonra imparatorluk aile üyelerine verilmeye başlanan onursal bir unvandır.⁹ Burada Philaretos'un bu unvanı alması Bizans sarayıyla arasında var olan vasallık ilişkisinin bir ödülü olarak görülmelidir. Ancak İmparatorun kabul etmek zorunda kaldığı *otonomi* ve kendisine verdiği bu unvan hiç şüphesiz Philaretos tarafından kazanılan çok önemli bir başarı olarak görülmelidir. Aslında, aşağıda bahsedeceğimiz üzere, Bizans'ın doğu sınırlarındaki memurlarını, hatta Gürcü krallarını, Selçuklu tehdidine karşı kendi kontrolünde tutmak, kendisine bağlılıklarını sürdürmek için bu tarz üst düzey şeref unvanlarını daha bonkör kullandıkları bir gerçektir. Süryani Mikhail'e göre ise Philaretos'un başarılarından haberdar olan Bizans imparatoru Nikephoros, kendisine hediyeler göndermiş ve onu aynı zamanda esas olarak Bizans hanedan üyelerine ya da evlilik yoluyla sarayla irsiyet tesis edenlere verilen *sebastos* unvanıyla onurlandırmıştır.¹⁰ 1079 senesinde Antakya dükü Ermeni asıllı Vasak'ın elinden Antakya'yı alan Philaretos, böylece bölgenin jeopolitik, dinî ve stratejik açıdan en önemli şehirlerinden Antakya'ya hâkim olmayı başarmış,¹¹ 1083 yılında Fırat Nehri'nin ötesindeki Urfa'yı da ele geçirmiştir.¹²

Şekil 2 Philaretos Brachamios'un 1070-80'li Yıllara Tarihlenen Kurşun Mührü.¹³ <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=3579&lot=1883> (Erişim: 10.05.2020)

⁹ Murat Baskıcı, "Bizans'ta İmparatorluk Kurumu", *Cevat Geray'a Armağan*, Ankara 2001, s. 249.

¹⁰ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 32; Süryani Mikhail, *Chronique*, s. 173.

¹¹ Urfalı Mateos, *Vekayinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 152-153; Sibt İbnu'l-Cevzi, *Mir'atü'z-Zamân fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, Ankara 2011, s. 246; Ergan, a.g.e., s. 39.

¹² Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 160-161; Ergan, a.g.e., s. 39.

¹³ Mührün ön yüzünde St. Theodore'un ayakta duran, sağ elinde mızrak, sol elinde kalkan tutan figürü bulunmaktadır. Grek harfleriyle figürün solunda O / A/Γ/I/O/, figürün sağında ise Θ/Ε/Ο/Δ/ω/P/O (Ο ἅγιος Θεόδωρος / Saint Theodore) yazılıdır. Arka yüzünde ise altı satır halinde +ΦΙΛΑ/PET AKϞ/ΠΙ S ΔΟΜΕ / T CXΛ THC / ANA O RP/AX (Philaretos,

Ancak Türklerin bölgedeki fetih hareketlerine hız vermesiyle, Philaretos'un lehine esen rüzgâr tersine dönecek, ele geçirdiği bir kısım topraklar Türkler tarafından geri alınacaktır. 1081 yılında Bizans ile yapılan Drakon Antlaşması'ndan¹⁴ hemen sonra, Ebû'l Kâsım'ı yeni devletinin başkenti İznik'te bırakan Türkiye Selçuklu sultanı I. Süleymanşah (ö. 1086) Kilikya'ya yönelip, Philaretos'un oldukça genişleyen topraklarını tehdit etmeye başlamıştır. Türkiye Selçuklu sultanı, 1082 yılında önce Tarsus'u, ardından Adana, Anazarba ve Misis'i ele geçirmiştir.¹⁵ Bu tehdit karşısında Philaretos'un bölgede prensliğini ayakta tutabilmek için bir taraftan Bizans'a bağlı görülürken, diğer taraftan Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'a (1072-1092) itaatini arz ettiği bilinmektedir. Sibt İbnu'l Cevzî (ö. 1256) hicrî 475 (miladî 1082-1083) yılı olaylarını aktarırken Philaretos'un her yıl, sultana, barış karşılığı para gönderdiğini belirtir.¹⁶ Philaretos, Büyük Selçuklu sultanına tabi olarak topraklarını koruma yoluna gitse de, Türkiye Selçuklu sultanı I. Süleymanşah bölgedeki fetih faaliyetlerine son vermemiş, 1079 senesinde Philaretos'un eline geçen Antakya'yı, 1085 yılında ondan almıştır.¹⁷ Aynı yıl içerisinde Elbistan, Keysun ve Ra'bân gibi şehirler bu sefer başka bir Türk beyi Emir Buldacı tarafından ele geçirilmiş, Ermeni asıllı yöneticinin elinde sadece Maraş ve Urfa kalmıştır.¹⁸

Philaretos, tam da bu dönemde bağlılığını tekrardan bildirmek ve onun hüsnüteveccühünü elde etmek için Melikşah'ın huzuruna giderken, Barakamanos adında bir Bizanslıyı Urfa'da vekil olarak bırakacaktır. Ancak Philaretos'un zulmünden bıkan şehir halkı Barsama adında birisinin önderliğinde ayaklanıp, Barakamanos'u öldürmüşlerdir. Barsama ise şehrin yeni hâkimi olmuş,¹⁹ böylece Urfa da Philaretos'un elinden tamamen çıkmıştır. Bu durumu yolda öğrenen

protokouropalates ve doğu bölgelerinin generali) ifadesi bulunmaktadır. Bu mühür için bkz. Seibt, a.g.m., s. 288.

¹⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 126; Ersan, a.g.e., s. 40.

¹⁵ Azimî, *Tarih, Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Türkçe trc. Ali Sevim, Ankara 1988, s. 24.

¹⁶ Sibt İbnu'l Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân*, s. 246. Hatta Philaretos, Ukaylî emiri Şerefüddeve Müslim b. Kureys'e (1061-1085) haraç ödemekteydi. Bkz. İbnu'l-Esîr, *İslâm Tarihi, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, VIII, Türkçe trc. Ahmet Ağrakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özeydin, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, İstanbul 2008, s. 313.

¹⁷ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 161-162; İbnu'l Esir, *el-Kâmil*, VIII, s. 523; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 30; Turan, a.g.e., s. 71-72.

¹⁸ Ersan, a.g.e., s. 42.

¹⁹ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, 170-171; Ersan, a.g.e., 51.

Philaretos, Melikşah'ın huzuruna çıktığında sürpriz bir biçimde Müslümanlığa ihtida ettiğini bildirmiştir.²⁰ Urfalı Mateos'un esefle ve nefretle karşıladığı bu gelişme, ona göre Philaretos'un sultanın iltifatını kazanıp, topraklarını savunmak için yaptığı stratejik bir hamledir, ancak bu büyük bir yanılığdan başka bir şey değildir.²¹ İbnü'l Esir'e göre bu ziyaretin sonunda Philaretos, sultan tarafından Urfa emirliğine tekrar atanmışsa da,²² şehrin yeni hâkimi Barsama ve onun sert ve katı idaresinden bıkmış şehir halkının girişimleriyle Urfa şehrine sokulmamıştır. Bunun üzerine Maraş'a tayin edilmiş, ancak kısa süre sonra da burada vefat etmiştir.²³

Süryani Mikhail, Philaretos'un din değiştirme hadisesini aktarırken daha farklı bir hikayeye yer verir. Süryani yazarın kaydına göre Philaretos, Sultan Melikşah'a değil, Bağdat'taki Abbasi halifesi Muktedî-Biemrillâh'ın (1075-1094) huzuruna bizzat çıkararak dinini değiştirdiğini bildirmiş ve bunun karşılığında da ondan kaybettiği yerleri geri almak üzere bir yazı almıştır. Ancak topraklarına geri döndüğünde elinden çıkan yerler kendisine verilmediği gibi, sahip olduğu toprakları da kaybetmiştir. Mikhail ayrıca, Philaretos'un yaptığından pişman olarak kendi öz dinine tekrar avdet ettiği, bir manastıra çekildiği ve orada öldüğü rivayetine de yer verir.²⁴

Philaretos'un ölümüyle (1086-87) prensliği de ortadan kalkmış, Yukarı Fırat havzası, Anadolu'da birçok bölgede olduğu gibi, Türkmen gazilerinin faaliyetlerini serbestçe yürüttükleri bir nokta haline gelmiştir. Bu esnada Philaretos tarafından sağlığında Malatya valisi olarak atanan Gabriel (Khoril) ve Tacüddeve Tutuş tarafından Urfa'ya atanan (1084) Theodore (Hetum'un oğlu) yönettikleri şehirlerde hâkimiyetlerini muhafaza etmek için büyük bir mücadelenin içine gireceklerdir.

Gabriel (ö. 1101-2), Ermeni asıllı bir kişi olmasına karşın bazı kaynaklarda Grek olarak zikredilmektedir. Bunun nedeni Gabriel'in Ortodoks mezhebine ve Kadıköy öğretisine sahip olmasından dolayı olsa gerektir.²⁵ 934'te Arapların

²⁰ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 171; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1937, s. 183. Beihammer, a.g.e., s. 616-617.

²¹ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 171. Beihammer, a.g.e., s. 617.

²² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, s. 523.

²³ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 333, Ersan, a.g.e., s. 42; Karakök, a.g.e., s. 150.

²⁴ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 32; Süryani Mikhail, *Chronique*, s. 173-174.

²⁵ Anonim Süryani *Vekayinamesi*, I. Ve II. Haçlı Seferleri *Vekayinamesi*, Türkçe trc. Vedii İlmen, İstanbul 2005, s. 14. Ayrıca bkz. Natasha Hodgson, "Conflict and Cohabitation: Marriage and Diplomacy Between Latins and Cilician Armenians", *The Crusades and the Near East: Cultural Histories*, ed. Conor Costick, Routledge, London-New York 2011, s. 88; Setab B. Dadoyan, *The Armenians in the*

elinden alınan ve Malazgirt Zaferi'ne kadar Bizans'ın elinde bulunan Malatya, yukarıda bahsedildiği üzere bölgedeki karışıklıklardan istifade ederek Maraş merkezli bir prenslik inşa etmeyi başaran Philaretos'un eline geçmişti.²⁶ Malatya'ya önce aşağıda da bahsi geçecek olan Urfa'da öldürülmüş olan Hetum'un oğlu Theodore (Toros) vali olarak tayin edilecek, ardından sırasıyla Ermeni asıllı Harep, Balatianos ve nihayetinde Ermeni Gabriel şehre sahip olacaklardır.²⁷ Ta ki Philaretos ölünceye kadar şehir onun adına yukarıda zikredilen valiler tarafından yönetilmiştir.

Gabriel'in şehri Malatya 1085 yılında Danişmendli Beyi Gümüştegin Ahmed Gazi tarafından kuşatılsa da ele geçirilememiştir.²⁸ 1086 yılı civarında Philaretos'un ölümüyle Gabriel'in şehirdeki hâkimiyetini sürdürebilmek için çeşitli siyasi girişimlerde bulunduğu görülür. Süryani Mikhail'in kroniğinde, Gabriel'in karısını hilafet merkezi Bağdat'a gönderdiği ve karısının halifeden Malatya şehrini kendisine tevdi eden bir ferman aldığı şeklinde anekdot yer almaktadır.²⁹ Ancak Selçuklular devrinde Orta Çağ Anadolu'sundaki Ermeniler hakkında değerli bir çalışma kaleme alan Mehmet Ersan'ın da belirttiği üzere, bu dönemde siyasi hâkimiyetin Selçuklularda olduğu göz önünde bulundurulursa, bu pek ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Buna karşın, menşurun Sultan Melikşah'tan alındığı akla daha yatkın gözükmemektedir.³⁰

Meliteneli Gabriel (Khoril) 1090 yılı civarına tarihlenen mühründe Bizans'a ait *protokouropalates* (πρωτοκουροπαλάτης) ve *doux* (δουκός) onursal unvanlarının yanında, İslam dünyasında kullanılan *emir* (أمير) unvanına da yer vermiştir: (Şekil 3)

Medieval Islamic World, Paradigms on Interaction Seventh to Fourteenth Centuries, II, New Brunswick-London 2013, s. 148.

²⁶ Abû'l-Farac, I, s. 331.

²⁷ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 31; Süryani Mikhail, *Chronique*, s. 174; Ersan, a.g.e., s. 73.

²⁸ Turan, a.g.e., s. 73.

²⁹ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 37; Süryani Mikhail, *Chronique*, s. 179.

³⁰ Ersan, a.g.e., s. 73.

³¹ Emir, İslâm'ın ilk yıllarında ordu komutanları ve bölgesel valiler için kullanılmaktaydı. Emeviler devrinde, emirler bölgelerinde idarî ve finansal anlamda oldukça güçlenmiş, kendi sikkelerini bile bastırmışlardır. Bu devirde genelde emirler Araplardan oluşurken, Abbasi halifeleri çok sayıda İranlı ve Türk emirler atamayı tercih etmişlerdir. Bu emirlerden birçoğu kendi hanedanlıklarını tesis etmiş, kendi bağımsız emirliklerini kurmuşlardır. Daha sonraki zamanlarda Selçuklular, Eyyübîler ve Memlûklar askerî memurlarına emir unvanını vermeye devam edeceklerdir. Hatta Selçuklu aile fertleri de bu unvanla anılmışlardır. (A. A. Duri, "Amîr", *EP*, C. I, s. 439)

Ön Yüz: St. George, St. Nicholas and St. John the Baptist'in (Yuhanna) ayakta duran figürleri.

Arka yüz: Γραφὰς σφραγιζῶ τοῦ Γαβριήλ, ἄς βλέπεις, ἀμηρᾶ δουκὸς πρωτοκουροπαλάτου (Emir, doux ve protokouropalates Gabriel, gördüğün bu yazıları ben mühürledim).³²

Şekil 3 Malatya Hâkimi Gabriel'in (Khoril), *Emir, Doux ve Protokouropalates* Unvanlarını Taşıyan Kurşun Mühürü, Kaynak: Zacos, *Lead Seals*, s. 103, no. 107.

İlk olarak George Zacos ve ardından Nicolas Oikonomides tarafından yayımlanan, oldukça nadir olan bu kurşun mühür Gabriel'in gerek Bizans, gerekse Selçuklular ile ilişkilerini iyi tutarak şehirdeki hâkimiyetini sürdürmeye çalıştığı bir delili niteliğindedir. Devrin yazılı kaynaklarında Gabriel'in *emir* unvanı kullandığına dair bir bilgiye rastlanmaz. Ancak yukarıda Süryani Mikhail'in kroniğinde Gabriel'in karısını 1086 yılında halifeye gönderdiğine dair bir kayıttan bahsetmiş, ancak bu kişinin aslında Sultan Melikşah olma ihtimalinin yüksek olduğuna değinmiştik. Muhtemelen, gerçekleşen bu ziyaret ve Gabriel'in sultana itaatini arz etmesinin bir hediyesi olarak *emir* unvanıyla ödüllendirilmiş olabilir. Diğer taraftan, Philaretos'a verilen *doux* ve *protokouropalates* gibi üstün Bizans şeref unvanlarının Gabriel'e de verilmesi, Aleksios I. Komnenus'un (1081-1118) selefleri gibi Gabriel'i kendi tarafında tutma çabasında olduğunu gösterir.

Gabriel, 1095 yılında Urfa'nın idaresini elinde bulunduran, kendisinin de damadı olan, Theodore'un zehirleyerek öldürdüğü Kutalmışoğlu Alp-İlek'in askerlerini şehri teslim vadiyle Malatya'ya davet etse de, bu askerler Malatya önlerine geldiğinde şehrin kapılarını kapatarak onları içeri almamıştır. Ardından

³² Mühür için bkz. George Zacos, *Byzantine Lead Seals*, ed. by John W. Nesbitt, II, Benteli, Berne 1984, s. 250, no. 464; Nicolas Oikonomides. *A Collection of Dated Byzantine Seals*. Dumbarton Oaks Research Library, Washington, D.C. 1986, s. 103, no. 107; Jean-Claude Cheynet, *Sceaux de la collection Zacos (Bibliothèque nationale de France): se rapportant aux provinces orientales de l'Empire byzantine*, Bibliothèque nationale, Paris 2001, s. 80-82, no. 41.

Davud adındaki bir komutan önderliğindeki bu askerler şehri kuşatsalar da Gümüştengin Ahmed Gazi'nin (ö. 1104) arabuluculuğuyla anlaşarak geri çekileceklerdir.³³

Aynı yıl Gabriel, bir başka tehditle daha karşı karşıya kalmıştır. Bu tehdit Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıçarslan'dır. I. Kılıçarslan (1092-1107) 1095 senesinde ordusuyla hareket edip şehri kuşattıysa da, Malatya hâkimi Gabriel'in imdadına I. Haçlı Seferi'ndeki ilk Haçlı ordularının Selçuklu başkenti İznik önlerine kadar gelmesi yetiyecektir. Bu gelişme üzerine Türkiye Selçuklu sultanı ordusunu toparlayarak hemen başkentine yardım için geri dönmek zorunda kalmıştır. Böylece I. Kılıçarslan ilk Malatya'yı alma teşebbüsünde başarısız olmuştur. Ardından Danişmendli beyi Gümüştengin Ahmed Gazi, 1101 yılında gerçekleşen Haçlı Seferi'ni I. Kılıçarslan ile beraber bertaraf ettikten sonra, Malatya üzerine yürümüştür. Gabriel ise bu tehdit karşısında Antakya Haçlı prinkepsi I. Bohemond'un yardımına başvuracak, yardımı karşılığında kendisine kızı Kira Morfia ve çeyiz olarak da Malatya'yı vaat etmiştir.³⁴ I. Bohemond, Salernolu Richard ve yanında küçük bir birlikle Malatya'ya doğru yola çıkmış, ancak Malatya yakınlarında düştüğü pusu sonucunda her iki Haçlı kontu da Danişmendli beyine esir olmuştur.³⁵ Böylece I. Bohemond esir edilince, bu evlilik planı suya düşmüştür. Durumdan haberdar olan Urfa Haçlı kontu I. Baudouin de Bourg derhal harekete geçmişse de, kendisi de pusuya düşmemek için, elindeki değerli esirlerle geri çekilen Gümüştengin'i takipten vaz geçip, Malatya'ya gidecektir. Gabriel, Bohemond'a sunduğu teklifin aynısını I. Baudouin'e yapmış ve kızını onunla evlendirerek, şehri ona teslim etmiştir.³⁶ Şehrini Türkmen işgalinden kurtarmanın sevinciyle Gabriel, I. Baudouin'e itaatini bildirmiş, kısa süre sonra I. Baudouin 50 kadar şövalyesini şehirde güvenliği tesis etmesi için bırakıp Urfa'ya dönmüştür.³⁷

³³ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 186; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 37-38; Turan, a.g.e., s. 49; Ersan, a.g.e., s. 73.

³⁴ Anonim Süryani *Vekayinamesi*, s. 14-15.

³⁵ Azimi, *Azîmî tarihi*, s. 26; İbnü'l-Kalânîsî, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylî Tarih-i Dîmaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (436-500/1044/45-1106/07)", *Türkçe trc. Ali Sevim, Belgeler*, XXIX/33, Ankara 2008, s. 27; Abdülkerim Özeydin, "Dânişmendliler", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 470.

³⁶ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 47; Anonim Süryani *Vekayinamesi*, s. 15-16; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, Ankara 1990, s. 81.

³⁷ Fulcherius of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, ed. Harold S. Fink, İngilizce trc. Frances Rita Ryan, Knoxville 1969, s. 134-135.

I. Baudouin'in şehirden ayrılması üzerine, bunu fırsat olarak gören Gümüştigin Ahmed Gazi tekrardan yönünü Malatya'ya çevirmiş ve şehri kuşatmıştır. Ortodoks mezhebine mensup Gabriel'in şehir halkına yaptığı zulümlerin bir ürünü olarak, surların içindeki halk fazla direniş göstermemiş, hatta kapıları açarak Danişmendilere şehri teslim etmişlerdir (1101-2).³⁸ Süryani Mikhail (ö. 1199) ve Abû'l-Farac (ö. 1286) gibi devrin kaynaklarına göre Gabriel vahşice işkencelere maruz bırakılıp, öldürülmüş, hatta cesedi köpeklere yem edilmiştir. Süryani Mikhail, Gabriel'in yüzyüze kaldığı bu trajik durumu 1095 yılında Malatya metropoliti Sabuni'nin de içinde olmak üzere işlediği çok sayıda cinayetin bir neticesi olduğu ve adaletin yerini bulduğu şeklinde yorumlamaktadır.³⁹

"Gabriel, adalette karşı karşıya geldi. Türkler onu ağır işkencelere maruz kıldılar. Bazı Hristiyanlarda, aziz piskoposun öldürülmesini, bazı prenlere yaptığı tazyiki ve işlediği diğer cinayetleri hatırlayıp, işkencelere iştirak ettiler ve böylelikle intikam aldılar. Onu, ağır işkencelerden sonra, karısının bulunduğu Katia Kalesi'nin önüne getirdiler. Türkler, ona, karısına kaleyi teslim etmesini söylemek emrini verdiler. Fakat o, şeytani bir hile ile hala onları aldatmağa kalkışıp: "Küçük Midas'ı nişan olarak gönderdim. Binaenaleyh, kaleyi teslim et" dedi. 'Midas', Ermenicede 'verme' demektir. Türkler, onun, kendilerini aldattığını anlayınca, onu öldürdüler ve cesedini köpeklerin önüne attılar. Gabriel bu suretle parçalanıp köpeklere yem oldu."

Böylece Gabriel'in bölgede var olma savaşı hüsrarla neticelenmiştir. Gümüştigin ise şehri ele geçirdikten sonra Basil (Vasil) adında Ermeni asıllı birini şehre vali olarak atayarak buradan ayrılmıştır.⁴⁰

Bölgede Gabriel ile benzer kaderi paylaşan diğer bir kişi ise bazı kaynaklarda karşımıza Toros olarak çıkan Theodore Hetum'dur. Urfa hâkimi olarak tanıdığımız Theodore'un babası Urfa'da öldürülen Hetum olup, ilk olarak bölgenin hâkimi Philaretos Brachamios tarafından Malatya'ya vali olarak tayin edilmişse de daha sonra görevinden alınacaktır. Daha sonraları Malatya'nın yeni

Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 204-205; Anonim Süryani Vekayinamesi, s. 14-16; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Türkçe trc. Fikret İşıltan, Ankara 1998, s. 247-249; Demirkent, a.g.e., s. 66-68.

³⁸ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 47; Süryani Mikhail, *Chronique*, s. 188; Abû'l-Farac, II, s. 342. Ayrıca bkz. Muharrem Kesik, *Danişmendliler (1085-1178), Orta Anadolu'nun Fatihleri*, İstanbul 2017, s. 76.

³⁹ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 48; Süryani Mikhail, *Chronique*, s. 188-189; benzer bir anlatım için bkz. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 342-343.

⁴⁰ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 48; Süryani Mikhail, *Chronique*, s. 188; Abû'l-Farac, II, s. 342. Malatya'ya vali tayini konusunda ayrıca bkz. Kesik, a.g.e., s. 98-99, 118.

hâkimi Gabriel'in kızıyla evlenip, onunla akrabalık tesis ederek nüfuzunu güçlendirmeye çalıştığı görülür.⁴¹

1086 senesinde Sultan Melikşah, Bozan kumandasında bir orduyu Barsama'nın⁴² elinde bulunan Urfa'nın fethiyle görevlendirmiş, üç ay kadar süren bir kuşatmanın ardından 1087 yılının Mart-Nisan aylarında şehir Türkler tarafından teslim alınmıştır.⁴³ Melikşah, gösterdiği başarının bir hediyesi olarak şehri Bozan'a bırakmış, Bozan ise Sâlâr Huluh adlı bir kumandanını buraya idareci olarak atamıştır.⁴⁴ Ancak Suriye Selçuklu Devleti'nin kurucu hükümdarı Tâcüddevle Tutuş (1079-1095), Melikşah'ın 1092 yılındaki ölümünün ardından giriştiği taht mücadelesinde kendisini desteklemeyen Bozan'ı öldürtüp, Urfa ve Harran'ı ele geçirdikten sonra Urfa'nın idaresini Ermeni asıllı Theodore'a (Toros) vermiştir (1094).⁴⁵ Sonrasında bir Türk garnizonunu da şehirde kontrolü sağlamak ve düzeni tesis etmek için Urfa Kalesi'ne konuşlandırıp buradan ayrılmıştır.⁴⁶

Tam olarak tarihini bilmediğimiz, pek muhtemelen bu yıllarda bastırılmış olduğu kurşun bir mühründe Malatya hâkimi Gabriel'in mühürlerinde olduğu gibi Urfa'nın yeni valisi Theodore'un Bizans imparatoru Alexius I. Komnenus'un (1081-1118) kendisine verdiği *kouropalatēs* (κουροπαλάτης)⁴⁷ unvanı ile birlikte, İslâm dünyasına ait *emir* (أمير) unvanını da kullandığı görülmektedir (Şekil 4):

Ön Yüz: St. Theodore'un ayakta duran bir figürü.

Arka Yüz: ΚΕ Ρ,Θ, / ΘΕΟΔΩΡ, / ΑΜΗΡΑ Σ / ΚΥΡΟΠΑ, / ΤΟ ΧΕΤ -

Κύριε βοήθει / Θεοδώρω / ἀμῆρᾶς / καὶ χουροπαλάτης / το Χέτουμ (Efendi Yardım Et, Theodore Emir ve Kouroplatēs, Hetoum).⁴⁸

⁴¹ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 187.

⁴² Bu kişi yukarıda bahsedildiği üzere Philaretos'un Melikşah'a yaptığı ziyareti fırsat bilerek şehre el koymuştu.

⁴³ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 173; Turan, a.g.e., s. 207; Ersan, a.g.e., s. 51.

⁴⁴ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 173.

⁴⁵ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 183; Ersan, a.g.e., s. 52;

⁴⁶ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 183; Ersan, a.g.e., s. 52.

⁴⁷ Smbat Saparapet, yazmış olduğu kroniğinde onu özellikle *kouropalates* unvanıyla anar. Bkz. Smbat Saparapet, *Smbat Sparapet's Chronicle*, İngilizce trc. Robert Bedrosian, New Jersey 2005, s. 46-47 (g98). Yine Süryani Mikhail aynı şekilde bu unvana vurgu yapar. Bkz. Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 46; Süryani Mikhail, *Chronique*, s. 187.

⁴⁸ Mühür için bkz. Cheynet, *Sceaux de la collection Zacos*, s. 67-68, no. 34.

Şekil 4 Theodore Hetum'un (Toros), *Emir ve Kouropalates* Unvanları Taşıyan Kurşun Mührü. <https://leunumismatik.com/en/lot/15/1363> (Erişim: 10.05.2020)

Tutuş'un vefatıyla birlikte (1095) Theodore'un Türk idaresinden kurtulmak için faaliyetlere giriştiği görülür. Öncelikle şehrin surlarını yeniden inşa etmeye başlayan Theodore, Tutuş tarafından yerleştirilmiş bir Türk garnizonunun ve Ermeni müfrezesinin bulunduğu Maniag (Maniaré) adlı iç kaleyi şehirden ayırmak için tahkimatlar yapmış, yirmi beş adet de kule inşa ettirmiştir.⁴⁹ Bu gelişmeler üzerine önce Artukoğlu Sökmen ve Samsat emîri Balduk, ardından Halep Selçuklu meliki Rıdvân bin Tutuş (1095-1113) ve Antakya valisi Yağısıyan (ö. 1098), Urfa üzerine yürümüşlerse de şehri ele geçirememişlerdir. İç kaleye yerleştirilen Türk askerleri de buradan ayrılmak zorunda kalmış, neticede Theodore 1095 senesinde Urfa'ya tamamen hâkim olmayı başarmıştır.⁵⁰

Theodore'un Urfa hâkimiyeti pek de uzun sürmeyecektir. 1096 yılında başlayan I. Haçlı Seferi Urfa'nın ve dolayısıyla Theodore'un bu şehir üzerindeki hâkimiyetini olumsuz olarak etkilemiş ve Haçlı reisi I. Baudouin de Bourg 6 Şubat 1098 tarihinde şehre girmiştir. Halk, I. Baudouin kumandasındaki Haçlı birliğini sevinçle karşılarken, şehrin hâkimi Theodore ise haklı bir endişeyle yaşanan gelişmeleri izlemekte, akıbetini beklemektedir. Kısa bir süre sonra I. Baudouin tarafından organize edilen bir suikastla karşı karşıya kalan Theodore, kaleyi Haçlılara teslim etmek zorunda kalmıştır.⁵¹ Ancak bu da hayatını kurtarmasına yeterli olmamış, galeyana gelen halk tarafından vahşice öldürülmüş, ayaklarına bir ip bağlanarak ölüsü sokaklarda sürüklenmiştir. Tüm

⁴⁹ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 184; Ersan, a.g.e., s. 52-53.

⁵⁰ Ersan, a.g.e., s. 53; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 185-186. Smbat, *Chronicle*, s. 46-47 (g98).

⁵¹ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 194-195; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 46; Anonim Süryani *Vekayinamesi*, s. 10-11.

bu gelişmelerin sonucunda şehir tamamen I. Baudouin'in olmuş ve burada Urfa Haçlı Kontluğu kurulmuştur (10 Mart 1098).⁵²

SONUÇ

Çalışmamızda konu aldığımız Malatya, Maraş ve Urfa sahasında var olma çabası veren bu üç figürün de izlediği politikalar, siyasi stratejileri ve de akıbetleri birbirleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Bölgenin eski sahibi Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki otoritesini büyük oranda yitirmesi Philaretos Brachamios'u bölgede güçlü bir figür olarak ön plana çıkarsa da, XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Selçukluların bu bölgede izlediği fetih siyaseti onu çok zor durumda bırakmıştır. Bizans sarayının, gerek Malazgirt Zaferi öncesi gerekse sonrasında Türk ilerleyişi karşısında Philaretos'u bir kalkan olarak kullanmayı denemişlerdir. Ancak, o Bizans'ın düştüğü müşkül durumu kendi lehine fırsata çevirmenin yollarını aramaktan geri durmayacaktır. Bölgede faaliyet gösteren diğer iki Ermeni asıllı yönetici Gabriel (Khoril) ve Theodore Hetum (Toros) da değişen güç dengeleri arasında bir şekilde sahip oldukları toprakları korumaya çalışmışlardır. Onların devrinde bölgede Batı'dan gelen yeni bir güç daha belirecek, bu güç, yani Haçlılar bölgede kartların tekrar karılmasına sebep olacaktır. Bu sefer Gabriel ve Theodore şehirleri Malatya ve Urfa'yı korumak için Bizans ve Selçukluların yanında, Haçlı komutanlarıyla da uzlaşma zemini aramak zorunda kalacaklardır. Nihayetinde, yukarıda belirttiğimiz üzere Bizans İmparatorluğu bölgedeki nüfuzunu tamamen kaybedecek, Malatya Danişmendli Türkmenlerinin, Urfa ise Haçlıların eline geçecektir.

Gerek devrin yazılı kaynaklarında, gerekse önemli tarihi belge niteliği taşıyan kurşun mühürlerin üzerindeki yazılarda bu yerel yöneticilerin Bizans, Selçuklu ve Haçlılarla iletişim kurma çabalarını, denge siyaseti ile ömürlerini uzatma girişimlerini açıkça görmek mümkündür. Philaretos'un İslâm'a ihtidası, Gabriel ve Theodore'un mühürlerinde *emir* unvanı kullanması bu gerekçelerle açıklanabilir. Diğer taraftan Cheynet'in de belirttiği gibi, mühürler üzerindeki ifadeler Bizans sarayının eski memurları Gabriel ve Theodore'un Selçuklular ve

⁵² Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 195; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 46; Anonim Süryani *Vekayinamesi*, s. 11-12; Ersan, a.g.e., s. 55.

Bizans'a gösterdiği "çifte sadakati" kabul etmek zorunda kaldığı şeklinde de yorumlanabilir.⁵³

⁵³ Jean-Claude Cheynet, "Official Power and Non-official Power", *Fifty Years of Prosopography, The Later Roman Empire, Byzantium and Beyond*, ed. Averil Cameron, Oxford-New York 2003, s. 151.

KAYNAKÇA

- Anna Komnena, *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, Türkçe trc. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.
- Anonim *Süryani Vekayinamesi, I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, Türkçe trc. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.
- Azımî, *Tarih, Azımî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Türkçe trc.. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Baskıcı, Murat, "Bizans'ta İmparatorluk Kurumu", *Cevat Geray'a Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 2001, s. 245-250.
- Beihammer, Alexander D., "Defection across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relation", *the Speculum* 86, 2011, s. 597-651.
- Bury, J. B., *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of Kletorologion of Philotheos*, London 1911.
- Cheyne, Jean-Claude, "Les Brachamioi", *Études Prosopographiques*, ed. J. C. Cheyne and J. F. Vannier, Publications de la Sorbonne, Paris 1986, s. 377-412.
- Cheyne, Jean-Claude, *Sceaux de la collection Zacos (Bibliothèque nationale de France): se rapportant aux provinces orientales de l'Empire byzantine*, Bibliothèque nationale, Paris 2001.
- Cheyne, Jean-Claude, "Official Power and Non-official Power", *Fifty Years of Prosopography, The Later Roman Empire, Byzantium and Beyond*, ed. Averil Cameron, Oxford University Press, Oxford-New York 2003, s. 137-151.
- Dadoyan, Setab B., *The Armenians in the Medieval Islamic World, Paradigms on Interaction Seventh to Fourteenth Centuries*, II, Transaction Publishers, New Brunswick-London 2013.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Duri, A. A., "Amîr", *EP*, C. I, s. 439.
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Fulcherius of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, ed. Harold S. Fink, İngilizce trc. Frances Rita Ryan, University of Tennessee Press, Knoxville 1969.
- Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi I*, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Hodgson, Natasha, "Conflict and Cohabitation: Marriage and Diplomacy Between Latins and Cilician Armenians", *The Crusades and the Near East: Cultural Histories*, ed. Conor Costick, Routledge, London-New York 2011, s. 83-106.

- İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi, el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 8, Türkçe trc. Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.
- İbnü'l-Kalânîsî, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (436-500/1044/45-1106/07)", Türkçe trc. Ali Sevim, *Belgeler*, XXIX/33 (Ankara 2008), s. 1-42.
- Karakök, Tunay, "Malazgirt Sonrası Maraş'ta Bir Ermeni Asıllı Bizans Ordu Komutanı, Philaretos Brachamios", *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu (17-19 Kasım 2016- Kahramanmaraş) Bildiri Kitabı*, Kahramanmaraş 2017, s. 144-152.
- Kesik, Muharrem, *Dânişmendliler (1085-1178), Orta Anadolu'nun Fatihleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.
- Michael Attaleiates, *The History*, İngilizce trc. Anthony Kaldellis, Dimitris Krallis, Dumbarton Oaks medieval Library, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts)-London, 2012.
- Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937.
- Oikonomides, Nicolas, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Centre national de la recherche scientifique, Paris 1972.
- Oikonomidès. Nicolas, *A Collection of Dated Byzantine Seals*. Dumbarton Oaks Research Library, Washington D.C. 1986.
- Özaydın, Abdülkerim, "Dânişmendliler", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 469-474.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi, I*, Türkçe trc. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Seibt, Werner, "Philaretos Brachamios-General, Rebell, Vassall?", *Captain and Scholar, Papers in Memory of Demetrios I. Polemis*, ed. E. Chrysos and E. Zachariadou, Kaireios Bibliothek, Andros 2009, s. 267-280.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Smbat Sparapet, *Smbat Sparapet's Chronicle*, İngilizce trc. Robert Bedrosian, New Jersey 2005.
- Süryani Mikhail, *Vekayinâme, II*, (TTK'nda Basılmamış Nüsha), Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1944.
- Süryani Mikhail, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antiche (1166-1199)*. ed. ve Fransızca trc. J-P. Chabot. vol. III, Ernest Leroux, Paris 1905.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyâsi Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2002.
- Urfalı Mateos, *Vekayinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987.
- Yarnley, C. J. "Philaretos: Armenian Bandit or Byzantine General?" *Revue des études arméniennes* 9 (1972), s. 331-53.

Zacos, George, *Byzantine Lead Seals*, ed. by John W. Nesbitt, II, Benteli, Berne 1984.

Web sayfaları:

<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5670/view> (Erişim:
10.05.2020)

<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=3579&lot=1883> (Erişim: 10.05.2020)

<https://leunumismatik.com/en/lot/15/1363> (Erişim: 10.05.2020)

